

**TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA KOGNITIVLIKNI
SHAKLLANTIRISH**

O'lmasova Robiya, Suyinboyeva Shukrona

– UMFT universiteti, 550-guruh talabalari

Fan: Mutaxassislikga kirish

O'qituvchi: Haydarov Sulaymon

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'quvchilarda kognitivlikni shakllantirishning nazariy asoslari, mazmuni va ahamiyati keng yoritilgan. Kognitivlik — bu o'quvchilarning bilish faoliyati, tafakkur jarayonlari, axborotni tahlil qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Maqolada kognitiv rivojlanishning psixologik va pedagogik jihatlari, o'qituvchi faoliyatining bunda tutgan o'rni hamda samarali metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta'limda interfaol yondashuv, axborot texnologiyalari va mustaqil ta'lim orqali o'quvchilarda kognitiv kompetensiyani shakllantirish yo'llari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: kognitivlik, tafakkur, bilish faoliyati, intellektual rivojlanish, mustaqil fikrlash, ta'lim metodlari, psixologik jarayon, kompetensiya, o'quvchi faolligi, interfaol ta'lim.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi — o'quvchilarda chuqur bilim, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va kognitiv ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish bevosita yosh avlodning kognitiv rivojlanish darajasiga bog'liq.

“Kognitivlik” tushunchasi lotincha “cognitio” so'zidan olingan bo'lib, “bilish”, “anglash” degan ma'noni anglatadi. U insonning o'rganish, fikrlash, idrok etish, eslab qolish, tahlil qilish va muammolarni hal etish qobiliyatlarini qamrab oladi. Shu bois kognitiv yondashuv zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'quvchilarda kognitivlikni shakllantirish — bu nafaqat ularning bilim olish faoliyatini, balki hayotiy tajriba, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni yecha olish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bunday jarayon o'qituvchi tomonidan puxta rejalashtirilgan, o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga oluvchi metodlar orqali amalga oshiriladi.

Kognitivlik tushunchasining mazmuni va mohiyati

Kognitivlik — bu o'quvchilarning ongida sodir bo'ladigan bilish jarayonlari majmuasidir. U idrok, xotira, tafakkur, e'tibor, nutq, tasavvur kabi psixik faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Kognitiv jarayonlar o'quvchining o'qish, tushunish, eslab qolish, tahlil qilish va yangi bilimlarni o'zlashtirishdagi asosiy mexanizmdir.

Kognitiv yondashuvga ko'ra, ta'lim jarayoni faqat tayyor ma'lumotni o'zlashtirish emas, balki bilimni mustaqil ravishda anglash, uni amaliyotda qo'llash va yangi g'oyalar yaratish jarayonidir. Shu bois o'qituvchi o'quvchilarning tafakkurini faollashtiruvchi mashg'ulotlar, muammoli savollar, tahliliy topshiriqlar orqali ularning bilish jarayonlarini rag'batlantirishi kerak. Masalan, tarix fanida muammoli vaziyatli savollar, adabiyot darslarida asar qahramonlarining xatti-harakatlarini tahlil qilish, matematika fanida mantiqiy masalalar yechish — bularning barchasi kognitiv faoliyatni shakllantiruvchi samarali usullardir.

O'quvchilarda kognitiv rivojlanishning psixologik asoslari

O'quvchilarda kognitivlikni rivojlantirishda psixologik omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shaxsning bilish faoliyati yoshga, individual xususiyatlarga, motivatsiyaga, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotga bevosita bog'liq. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv jarayonlar asosan ko'rgazmali-obrazli tafakkurga tayanadi. Ular uchun rasm, predmet, tajriba kabi vizual vositalar muhim ahamiyatga ega. O'rta sinflarda esa mantiqiy tafakkur kuchayib, tushunchalar o'rtasidagi aloqalarni anglash, sabab-oqibat bog'liqliklarini tahlil qilish ko'nikmalari shakllanadi. Yuqori sinf o'quvchilarida esa abstrakt va analitik fikrlash jarayonlari yetakchilik qiladi.

Psixologlar (J. Piaget, L. Vygotskiy, J. Bruner va boshqalar) fikricha, kognitiv rivojlanish bosqichma-bosqich kechadi. Shu bois o'qituvchi dars

jarayonida o'quvchining yosh va aqliy imkoniyatlarini hisobga olib, mos metod va topshiriqlardan foydalanishi lozim.

Kognitivlikni shakllantirishda ta'lim metodlari va texnologiyalarning roli

Kognitivlikni rivojlantirish uchun o'qituvchi an'anaviy ma'ruza usullaridan ko'ra, interfaol, muammoli va loyiha asosidagi o'qitish metodlarini qo'llashi kerak. Chunki bunday yondashuv o'quvchini bilim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Samarali metodlar quyidagilardir:

Muammoli o'qitish – o'quvchilarga muammo qo'yish va uni tahlil qilib, yechim topishga o'rgatish.

Loyiha metodi – o'quvchini amaliy faoliyatga jalb etish orqali mustaqil izlanish va fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Aqliy hujum (brainstorming) – erkin fikrlash, turli g'oyalarni ilgari surish va tahlil qilish imkonini beradi.

Kritik fikrlashni rivojlantirish – axborotni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatini oshiradi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish – o'quvchiga raqamli muhitda mustaqil izlanish va bilimni amalda qo'llash imkonini beradi.

Bularning barchasi o'quvchining tafakkurini faollashtiradi, bilishga bo'lgan qiziqishni oshiradi hamda kognitiv kompetensiyani shakllantiradi.

Zamonaviy ta'limda kognitiv yondashuvning ahamiyati

Hozirgi davrda ta'lim tizimi faqat axborot yetkazishga emas, balki shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. Kognitiv yondashuv bu jarayonning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Kognitiv yondashuv o'quvchilarga nafaqat bilimni o'zlashtirish, balki uni tahlil qilish, izohlash, yangi bilimlar yaratish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy ta'limda kreativlik, tanqidiy fikrlash va innovatsion tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, “Ta’limda sifatni oshirish strategiyasi”, hamda Davlat ta’lim standartlarining yangilanishi — o‘quvchilarning kognitiv salohiyatini oshirishga qaratilgan muhim choralardir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda kognitivlikni shakllantirish — zamonaviy ta’limning poydevoriy vazifalaridan biridir. Chunki kognitiv rivojlanish o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, ularni mustaqil qaror qabul qilishga, tahliliy yondashuvga va ijodiy faoliyatga tayyorlaydi.

O‘qituvchi bu jarayonda yo‘lboshchi va motivator sifatida har bir o‘quvchining intellektual imkoniyatlarini ochib berishi zarur. Kognitiv yondashuvga asoslangan ta’lim esa o‘quvchini nafaqat bilim egasi, balki fikrlovchi, tahlil qiluvchi va yangilik yaratuvchi shaxs sifatida shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taʼsir etkazish. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo‘llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hisini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.

7. Khaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Хайдаров С. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.